

A nyelvkérdés és a latin újságírás paradoxonai a 18. század végén¹

Balogh Piroska

„Gyakran bizonygatják, hogy a korájkor időszaka a nemzeti anyanyelvek 'megerősödésének', 'felemelkedésének' és 'diadalának' időszaka, egyfelől a kozmopolita latin, másfelől a helyi dialektusok kárára. Amennyiben valóban ez történt, a jelenség fontos volt az új 'nyelvi közösségek' és esetleg új, régiókon átmutató vagy régiók feletti törekvések létrejöttében. 1750-re az európai nyelvi rendszer nagymértékben különbözött a középkori rendszertől, melyet az élő, nem klasszikus latin és a helyi dialektusok uraltak, utóbbiakat inkább beszélték, semmint írták. Mégis, ez az állítás, hogy az európai anyanyelvek 'felemelkedtek', meglehetősen elnagyolt.”² Peter Burke 2004-ben megjelent, *Languages and Communities in Early Modern Europe* című kötetében állítja ezt. Úgy véli, a korábbiaknál átfogóbb és differenciáltabb modelleket kellene használni a 17-18. századot érintő kultúrtörténeti kutatásokban nyelvhasználat és társadalmi identitástudat kapcsán. Kísérletet is tesz ilyen modellek felvázolására, többek között éppen a latin nyelv európai kulturális és szociológiai státuszát illetően. Burke szerint a latin a 18. századi Európában nem „nyelv nyelvközösség nélkül” („a language without a speech community”), hanem „nyelvközösséget kereső nyelv” („a language in search of community”). A latin nyelv lehetséges használói, azaz célközösségei a 18. században elsősorban „a katolikus egyház és a tudós hálózatok, *Republic of Letters*” („the Catholic Church and the Republic of Letters”), azaz az a katolikus egyházi személyek, a tudósok, professzorok és diákjaik köre, továbbá „jogászok, hivatalnokok, diplomaták és utazók” („lawyers, officials, diplomats and travellers”).³ Burke monográfiája meggyőzően mutatja be Európa vonatkozásában azt a folyamatot, melynek során a fenti nyelvhasználói közösségekben egyre erősebbé válik az anyanyelvek („vernaculars”) konkurrenciája a latinnal szemben. Ennek elsődleges okaként azt jelöli meg, hogy a latin a fenti nyelvi-szociális közösségek számára egy virtuális, nemzetközi közösségi identitás megteremtése céljából tűnt hasznosnak: „A posztklasszikus latin, ahogyan az anyanyelvek is, mutatja azt, hogy egy nyelv használata csoportképző hatású. Jelen esetben az emberek, akiket e nyelv közösségé tömörített, 'eszmei' vagy 'virtuális közösséget' alkottak, mely közösség hatókörét tekintve nemzetközi volt.”⁴ Igen termékeny lehet Burke javaslata szerint a latin nyelv 18. századi használatát közösségi identitáselemként, vagy ahogyan Françoise Waquet javasolja, szimbólumként⁵ értelmezni. Ugyanakkor úgy vélem, ez az identitásképző funkció nem feltétlenül „nemzetközi hatókörű” („international in scope”). Illetve szimbólumként sem kizárólag egy „hegemón kulturális modell” („hegemonic cultural model”) megjelenítésére, valamint az ezzel való leszámolásra volt alkalmas a kortársak számára.⁶ Ezekkel a felvetésekkel egyetértek tehát, de úgy gondolom, célzott részkutatások eredményei révén e modellek cizelláltabbá és lokális folyamatok szintjén is használhatóbbá válnának.⁷ A 18. századi

¹ A tanulmány szerzőjét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

² Peter BURKE, *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge, 2002, 61.

³ BURKE, *i.m.*, 44.

⁴ BURKE, *i.m.*, 44.

⁵ Françoise WAQUET, *Latin or the Empire of a Sign*, London, New York, 2001.

⁶ WAQUET, *i.m.*, 273.

⁷ Magyarországi vonatkozásban ilyen részkutatás eredményeit publikálta az alábbi kötet: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Budapest, Argumentum, 2005. Tanulságos ebből a szempontból a latin lengyelországi használata is, melyre vonatkozóan Jerzy Axer publikált a Waquet-kötet által

magyarországi latin nyelvű újságírás történetének ilyen szempontú áttekintése például számos tanulsággal szolgálhat itt.

A magyarországi újságírás 18. századi történetében különleges szerep jut a latin nyelvű kiadványoknak. Az első hosszabb életű kísérlet magyarországi hírlap létrehozására a latin nyelvű *Mercurius Hungaricus / Mercurius Veridicus ex Hungaria* volt, mely 1705 és 1710 között jelent meg többé-kevésbé rendszeresen.⁸ Feladata az volt, hogy a Rákóczi Ferenc, az ekkor zajló magyar szabadságharc élén álló fejedelem diplomáciai céljait szolgálja. Az első szám valószínűleg magyarul jelent meg, a megcélzott olvasói kör ugyanis főként magyarországi közönség volt, a hírlap feladata pedig, hogy ellensúlyozza a szabadságharc hazai résztvevői számára a *Wienerisches Diarium*⁹ egyoldalú tájékoztatását. A latin nyelvre való gyors áttérésnek kettős motivációja volt. Egyrészt a latin nyelv a Magyar Királyság törvényeinek és közéletének nyelve volt, azaz a Magyar Királyság függetlenségének történeti hagyományát jelképezte, így alkalmas volt egy függetlenségi küzdelem reprezentálására, illetve jó közvetítőnyelvnek tűnt a magyarországi, anyanyelvüket tekintve nem egynemű nemesi rétegek irányába is. Mindemellett ekkor még annyira elterjedt a latin nyelv Európában, hogy a külföldi királyi udvarok tájékoztatására, befolyásolására is alkalmasnak látszott egy latin nyelvű kiadvány.¹⁰

Az időrendben következő magyarországi latin újság, a tudós Bél Mátyás által 1721 és 1722 között kiadott *Nova Posoniensia*.¹¹ Már címével is utal arra, hogy az európai latin újságírás hagyományához, azon belül is a lipcsei *Acta eruditorum* képviselte tudós hagyományhoz kíván kapcsolódni. Latin nyelvűségét tehát egyrészt az indokolta, hogy az európai tudomány lingua franca-ja ekkortájt még elsősorban a latin volt:¹² az *Acta eruditorum* lipcsei kiadói is egyértelműen azt nevezték meg 1700 táján folyóiratuk latin nyelve mellett szóló fő indokként, miszerint a latin „a tudomány birodalmának köznyelve”.¹³ A *Nova Posoniensia* nemcsak a külföldi tudományos élet felé, hanem ellenkező irányban is médium volt: a pozsonyi diákok felé közvetítette a nagyvilág és szűkebb hazájuk híreit.¹⁴ Latinul, mivel a pozsonyi líceumban az oktatás nyelve latin volt, mivel itt igen nagy számban tanultak német,

részint már figyelembe vett kutatásokat. Többek között: Jerzy AXER, *Latin in Poland an East-Central Europe: Continuity and Discontinuity*, *European Review*, 2 (1994), 305-309.

⁸ A *Mercurius* valamennyi fennmaradt számának fotói, illetve a keletkezésére vonatkozó tanulmányok, információk megtalálhatók a National Széchényi Library alábbi weboldalán: *Mercurius Veridicus ex Hungaria*, <http://epa.oszk.hu/00900/00904/mv.html>, letöltve 2014.07.07.

⁹ Az 1703-ban induló, Bécsben kiadott folyóirat korabeli lapszámai az Österreichische Nationalbibliothek honlapján megtekinthetők: *Wiener Zeitung*, <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz>, letöltve 2014.07.07.

¹⁰ A *Mercurius Veridicus* jelenleg ismert példányai magyar közgyűjtemények mellett megtalálhatók Berlinben, a Preussisches Geheimes Staatsarchivban, Párizsban, az Archives du Ministère des Affaires Étrangères-ben: Preussisches Geheimes Staatsarchiv R. XI. 279. Fasc. 11., Fol. 65-70.; Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance politique: Hongrie. Tome 14, Fol. 113-114. A részletes példányinformációk: http://epa.oszk.hu/00900/00904/shell/bckgr/pld/hun/copy_hun.htm#_edn11, letöltve 2014.07.07. Tudunk egy sikertelen kísérletről az orosz cári udvarba történető eljuttatásáról is: HANGODI Ágnes, *A Vendomosti és a Mercurius Veridicus*, *Magyar Könyvszemle*, 112 (1996) / 1, 105-106.

¹¹ A *Nova Posoniensia* részletes bemutatását I. DEZSÉNYI Béla, *Die Anfänge des Zeitungswesens und des Zeitungslesens in Ungarn. Nova Posoniensia 1721–1722*, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae*, 13 (1971), 55–81.

¹² Pascale CASANOVA, *The World Republic of Letters*, Harvard, 2004, 45-57.

¹³ Részletesen bemutatja ennek körülményeit a *The choice of the latin language* című fejezetet: August Hubert LAEVEN, *The Acta eruditorum under the Editorship of Otto Mencke*, Amsterdam, 1990, 51-53.

¹⁴ FEHÉR Katalin, *Iskolai újságolvasás Magyarországon a 18. században*, *Magyar Könyvszemle*, 120 (2004) / 2, 132-133.

magyar és szlovák anyanyelvű magyarországi diákok is. Harmadrészt a szakirodalom szerint a *Nova Posoniensia* kiadásához kapcsolódó anyaggyűjtés szerves része volt Bél Mátyás országismereti kutatási projektjének.¹⁵ Ez a projekt Magyarország és a magyarországi lakosság egészének leírására irányult, megvalósításában a latin nyelv szerepe felértékelődött, mivel olyan nyelv volt, mely képes volt összekapcsolni, közösségként megszólítani a Magyarország területén élő, különböző anyanyelvű népcsoportokat. Ezzel a latin nyelv hallgatólagosan egyfajta területi közösségen alapuló nemzettudat, az úgynevezett hungarus-tudat¹⁶ reprezentálójává vált a zszurnalisztikában.

A következő latin nyelvű folyóirat kiadója, úgy tűnik az oktatás latin nyelve miatt választotta a latint. Mivel Mária Terézia 1777-es *Ratio Educationis* című oktatásügyi rendelete előírta az újságolvasás alkalmazását az oktatásban, kézenfekvőnek tűnik, hogy az 1776-ban induló, Bécsben, Keresztury József által kiadott *Ephemerides Vindobonenses* ehhez kapcsoljuk.¹⁷ Ezt számos érv támaszthatja alá: az előfizetési felhívás kiemeli, hogy a tanuló ifjúság számára hasznos olvasmányt kíván nyújtani az újság; heti két alkalommal jelent meg, ahányszor a *Ratio Educationis* kötelezővé teszi a hírlapolvasást a gimnáziumok hallgatói részére; szövege két rovatból állt: a *Res politicae* bécsi és birodalmi híreket közölt, míg a *Res litterae* könyvismertetések és tanügyi híreket.

Ugyanakkor a szerkesztő arra is céloz, más okai is vannak a latin nyelvűségnek. Egyrészt az újságot művelt embereknek szánja, tudománynépszerűsítő intencióval: „Mi, akik az Ephemeridest írjuk ... nem a köznépek szóló, hanem részben politikai, részben tudós újságot kezdtünk írni.”¹⁸ Ami a politikai profilt illeti, a szerkesztő nemcsak a magyarok, hanem általában a Habsburg Birodalomban élők számára adja ki folyóiratát, főként a horvátok, szlavóniaiak, dalmáciaiak, erdélyiek számára. Külön kiemeli a lengyeleket, mint potenciális olvasókat - a történeti kutatások is igazolják, hogy a lengyel kultúrában ekkortájt valóban jelentős a latin nyelv szerepe.¹⁹ A háttérben ott áll tehát egy olyan közönségkép, mely közösségként kezel egy bizonyos területen, mégpedig a Habsburg Birodalmon belül élők, anyanyelvüktől függetlenül. Kifejező, hogy a folyóirat címlapján a lapembléma középpontjában a császári sas és a Habsburg-Lotharingiai-címer ábrázoltatik, mellette a szárnyas-kaszás Kronossal/Saturnussal, illetve a hírvivők istenével, Mercuriussal. Az *Ephemerides Vindobonenses* tehát a latin nyelv médiuma révén egyfajta birodalmi közösségtudat reprezentálójává kívánt lenni.

¹⁵ Matthias Bél statisztikai kutatásának eredményeit *Notitia Hungariae novae historico geographica*, Tomus 1–5. (Viennae 1735-1742) című kötetei foglalják össze. Bemutatását l. l. Soós István, *Die „Notitia“ von Matthias Bel un das Bild des neuen Ungarns, mit besonderer Berücksichtigung der Komitate von West-Ungarn (Ödenburg, Eisenburg, Sala) = Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 2003 – International Historico-Cultural Symposium Mogersdorf 2003 in Murska Sobota 1. bis 4. Juli 2003 – July 1 to 4, 2003. Neuzeitliche Reisekultur im pannonischen Raum bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, hrsg. Franz ROZMAN, Maribor, 2005, 47–68.; TÓTH Gergely, *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*, PhD disszertáció, ELTE BTK, 2007, 55-62.

¹⁶ A Hungarus-tudat történetéhez l. TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Budapest, 1969.

¹⁷ A folyóiratot bemutatja: KÓKAY György, *Az Ephemerides Vindobonenses, 1776-1785*, Budapest, 1958.

¹⁸ *Ephemerides Vindobonenses*, 1777.04.25. 166.o.

¹⁹ A magyar és a lengyel neolatin hagyományok összefüggését részletesen bemutatja: Jerzy AXER, *Central-Eastern Europe, = A Companion to the Classical Tradition*, ed. by C. W. KALLENDRORF, Blackwell, 2006, 132-155..

1. ábra. Az *Ephemerides Vindobonenses* címlapja

Érdemes megfigyelni a hangsúlyokat is: a magyarok mellett előtérbe kerülnek a horvát olvasók,²⁰ mint akik számára a latin nyelv éppúgy történeti hagyományt jelentett, mint a magyarok és más magyarországiak számára, kikkel a latin segítségével kommunikáltak a politikai intézményrendszer különböző szintjein. Ugyanakkor ez a hasonlóság előre vetíti azt a konfliktust is, mely a magyar nyelvet erősítő törekvések miatt már az 1790-1792-es országgyűlésen nyilvánvalóvá vált.²¹ Csak említés erejéig esik szó a német anyanyelvűekről, aminek valószínűleg a német nyelvű lapok amúgy is nagy száma a magyarázata.²²

Az eddigiekből kitűnik, hogy a latin nyelvű újságírás alapvetően öt intenció mentén, ötfajta közönséget megcélözva működött a 18. századi Magyarországon.

A latin nyelv egyrészt az iskolai képzést szolgáló közvetítőnyelv volt. Sokat elárulnak a latin nyelvű újságírás oktatásbeli funkciójáról azok az 1779-1780-beli kéziratok, melyek a budai egyetem által kiadott, *Ephemerides Budenses* munkacímű, diákoknak szánt latin újságra vonatkozó tervezeteket, javaslatokat tartalmazzák.²³ A legérdekesebb közülük Makó Pál

²⁰ Hogy ez mennyire jól célzott közönségválasztás volt, jelzi, hogy a mai horvát szakirodalom is foglalkozik Kereszturyval és lapjával. A *Croatiae Auctores Latini* Sime Juric által összeállított bibliográfiájában Keresturi, Josip néven szerepel Keresztury, és az *Ephemerides Vindobonenses* teljes egészében a horvát neolatin irodalom részének nyilvánítatik (CroAla, available at <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.2:1715.juric>; letöltve 2014.07.07.). Lásd még: M. KORADE, *Obrana hrvatstva u djelima Josipa Keresturija = Dani Hvarskog kazališta : hrvatsko kajkavsko pjesništvo do preporoda*, ed. by N. BATUŠIĆ, Split, 1993, 154-163.

²¹ Skerlecz Miklós e tárgyban született röpiratáról I. H. BALÁZS Éva, *Hungary and the Habsburgs, 1765-1800: an Experiment in Enlightened Absolutism*, Budapest, 1997, 316-318. A horvát országgyűlési követek véleményéről és feliratairól ezügyben I. MIKÓ Imre, *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790-1825*, Kolozsvár, 1943, 9-12.

²² Ugyanakkor voltak annak hagyományai, hogy a latin nyelv médiumként szolgált a német és magyar kultúra között, vö. KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor, *Deutsch-ungarische Verbindungen auf dem Gebiet der lateinischen Literatur im 17. Jahrhundert = Acta conventus neo-latini Budapestiensis. Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies, Budapest, 6-12 August 2006*, ed. by R. SVHNUR and J. P. BAREA, Arizona, 2010, 775-787.

²³ Ezek a Magyar Országos Levéltár A szekciójában maradtak fenn, részletes bemutatásukat I. F. CSANAK Dóra, *A Ratio Educationis és az iskolai újságok*, Magyar Könyvszemle, 91 (1975) / 3-4, 243-261.

javaslata,²⁴ mely egyértelművé teszi, hogy ennek a szaklapnak nem politikai, hanem tudományos, és pedig bibliografikus jellegűnek kell lennie. Az egyetemi lapalapítás nem járt sikerrel. Az 1780-as, 1790-es években már a német nyelv tűnik alkalmasabbnak ezen célok megvalósítására: Kovachich Márton György *Merkur von Ungarn*,²⁵ és Schedius Lajos János *Literarischer Anzeiger*²⁶ ezt támasztja alá. Érdekes lehet ebből a szempontból az 1793 és 1803 között, Selmezbányán kiadott *Novi Ecclesiastico-Scholastici Annales Evangelicorum August. et Helvet. Confessionis in Austriaca Monarchia* című folyóirat is.²⁷ Szerkesztője, a Jénában egyetemet végzett Ambrózy Sámuel lelkész ügyesen ötvözte az oktatásügyi célkitűzést az egyházi célközönséggel, mindezt pedig az *Ephemerides Vindobonenses* példája mentén haladva birodalmi horizontra helyezte. Jól mutatja ez a példa, hogy a latin nyelv egyházi célközönsége elsősorban, de nem kizárólag a katolikus egyház: beletekintve a magyarországi evangélikus egyház korszakra vonatkozó iratanyagába,²⁸ itt is jól látható a latin nyelv iránti preferencia. A Habsburg Birodalom, és azon belül a Magyar Királyság esetében az evangélikus egyház tagságának anyanyelvi sokszínűsége (magyar, német, szlovák) indokolhatja, hogy a protestantizmusra jellemző anyanyelv-kultusz itt kevésbé érvényesül.

Mindemellett a latin nyelvnek, mint „a tudomány birodalmának köznyelvének” újságírásban való használata hosszú időn keresztül bekapcsolódási lehetőséget adott a nemzetközi tudományos diskurzusokba. Hogy ez utóbbi még a század második felében is működőképes alternatívának tűnt, jól mutatja Maximilian Hell 1757 és 1792 között évente megjelenő csillagászati folyóirata, az *Ephemerides Astronomicae ad Meridianum Vindobonensem*.²⁹ Ám ez a példa azt is jelzi, hogy a tudományos intenciójú latin újságírás ekkor már nem kifejezetten zsurnaliszta, tudományt népszerűsítő tevékenység, hanem egyre inkább a szaktudományos folyóiratok körére korlátozódik: célközönsége egy-egy, speciális képzettségű, szaktudománnyal foglalkozó réteg.

A latin nyelv használata politikai intenciókhoz is kapcsolódik. Míg a kulturális funkciójú lapok esetében a tudományközvetítés egymásra épülő formái (oktatási és szaktudományos) vették igénybe a latint, mint egyfajta „prestige language”-t,³⁰ addig a politikai célzatú latin újságírás intenciói különböznek egymástól, sőt akár ellent is mondanak egymásnak. Hiszen a latin egyrészt a független magyar államiság, az alkotmányos önállóság jelképévé vált, ezért alkalmas volt arra, hogy a Habsburg uralkodótól való távolságtartást, esetleg függetlenségi törekvést fejezzen ki. Ez az intenció működik akkor, mikor II. József 1784-es német nyelvrendeletére a magyar megyék tiltakozásaikban többségében nem a magyar, hanem a

²⁴ Magyar Országos Levéltár, A 39, Acta generalia 1779/5150. Részleteit közli F. CSANAK, *i.m.*, 247-249.

²⁵ *Merkur von Ungarn, oder Literaturzeitung des Königreichs Ungarn (1786-1787)*, Kovachichról részletesen: V. WINDISCH Éva, *Kovachich Márton György, a forráskutató*, s.a.r. GLATZ Ferenc, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998.

²⁶ *Literarischer Anzeiger für Ungern (1798-1799)*.

²⁷ Ambrózy Sámuel latin folyóiratáról I. KÓKAY György, *Az első magyarországi egyházi folyóirat történetéhez*, Magyar Könyvszemle, 113 (1997) / 1, 95-97.

²⁸ Tanulságos e szempontból a Evangélikus Országos Levéltár *Archivum Generalis Ecclesiae* iratanyagának nyelvi megoszlása.

²⁹ Agustín UDÍAS, *Searching the Heavens and the Earth: the History of Jesuit Observatories*, Dordrecht, 2003, 27. Hell tudománypolitikai céljairól lásd KONTLER László, *Politicians, Patriot and Plotters: Unlikely Debates Occasioned by Maximilian Hell's Venus Transit Expedition of 1769*, *The Journal of Astronomical Data*, 19 (2013), 83-93.

³⁰ A „prestige language” minősítés jól alkalmazható a latin ezen funkcióira, vö. Henry KAHANE, *A typology of the Prestige Language*, *Language*, 62 (1986), 495-508..

latin államnyelv mellett érvelnek.³¹ Ugyanakkor az *Ephemerides Vindobonenses* példája azt mutatja, hogy a latin nyelv ugyancsak ideális médiumnak látszott azon, elsősorban a Habsburg udvarhoz köthető törekvések számára, melyek a soknyelvű, sokfajta identitású lakost összefogó Habsburg Birodalom egészét szerették volna egy politikai-kulturális alapú, birodalmi közösségtudat révén reprezentálni. Ám az 1790-es években a rendi politizálás egyre inkább azt célozza, hogy immár a magyar váljon Magyarország hivatalos nyelvéné. Az udvari politikában pedig, ahogyan azt II. József említett nyelvrendelete jelzi, az 1780-as évektől megjelennek a német nyelv általánossá tételét, egyszersmind a birodalom nyelvi egységesítését célzó törekvések.³² Ennek tükrében az, hogy 1790-1793 között megjelenő *Ephemerides Budenses* című folyóirat a latin nyelvet választja, saját korában immár kuriózumnak, szinte anakronizmusnak tekinthető.³³ Tanulságos lehet tehát annak vizsgálata, milyen okok indokolhatják az utolsó jelentős magyarországi latin újság nem magától értetődő nyelv választását.

Az *Ephemerides Budenses* cím néhány évvel korábban felmerült az egyetem által a hazai tudósoknak és diákoknak kiadandó, tudományos és oktatási célokat szolgáló folyóirat címeiként. Továbbá az *Ephemerides* mind címével, mind latin nyelvűségével, mind pedig rovatbeosztásával (*Politica, Litteraria*) erősen emlékeztet a bécsi *Ephemerides Vindobonenses*-re. Ezt erősíti az is, hogy a politikai rovatban gyakorta közöl bécsi híreket, illetve a kulturális rovatban sokszor feltűnnek oktatásügyi hírek. A tipográfiai hasonlóságot erősíti az A/5-ös lapformátum és a díszes lapemléma alkalmazása is. A folyóirat imázsa arra utal tehát, hogy már meglévő, hivatalosan, az udvar részéről is támogatott, elismert hagyomány folytatójaként lép fel.

Ugyanakkor a folyóirat indulása és színhelye egybeesik az 1790-1792-es országgyűlés indulásával és helyszínével, mely országgyűlésen a magyar rendek célja kifejezetten a magyar alkotmányos önállóság megszilárdítása, kiterjesztése volt. Erről az országgyűlésről az *Ephemerides* folyamatosan és részletesen tudósított, mégpedig elsősorban a megyei-nemesi célokra és intenciókra összpontosítva. Vizuálisan igen kifejező a már említett lapemléma is, mely tipográfiai szempontból hasonló ugyan az *Ephemerides Vindobonenses* emblémájához, tartalmi szempontból viszont egyáltalán nem. Az embléma peremén feltűnő számos címer közül a legnagyobb a középpontban álló magyar címer, kiemelt helyre került a horvát címer is. Az embléma centrumában pedig a budai királyi vár látható: a 15. században Mátyás király által épített reneszánsz palota maradványa talán a legimpozánsabb építészeti szimbóluma ekkor a hajdani önálló magyar államiség hagyományának.

³¹ Ezt részletes levéltári kutatások alapján igazolja: SOÓS ISTVÁN, *II. József német nyelvrendelete és a hivatalos Magyarország = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Budapest, 2005, 261–301..

³² A folyamatot összefoglalóan bemutató tanulmány: I. MIKÓ, *i.m.* Az egységes német birodalmi nyelvvel kapcsolatos koncepciókról az 1790-es években I. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848*, szerk. SZEKFI Gyula, Budapest, 1926, 64-65.

³³ *Ephemerides Budenses*, 1790-1793. Szerkesztői: Tertina Mihály (1790), Spielenberg Pál (1790-1793). Az első évfolyam olvasható a National Széchényi Library weboldalon, <http://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=01024>, letöltve 2014.07.07.

2. ábra. Az *Ephemerides Budenses* címlapja

Az is feltűnő továbbá, hogy míg az *Ephemerides Vindobonenses* kifejezetten híd szerepet szánt a latin nyelvnek, mely összekötné a Habsburg Birodalom, és ezen belül a Magyar Királyság területén élő, különféle nyelveket beszélő lakosokat, az *Ephemerides Budenses*ben egészen más nyelvi preferencia látszik kibontakozni. Ha a folyóiratban megjelent híreket, illetve az itt recenzeált könyveket ebből a szempontból megvizsgáljuk, egy határozott, magyar nyelvet előtérbe állító nyelvművelői program körvonalait fedezhetjük fel. Ezt a programot jól summázza az *Ephemerides* appendixeként megjelenő, *Monita de Lingua et theatro hungarico stabiliendo* címen ismertté váló programnyilatkozat,³⁴ melynek szerzője az akkori szerkesztő, Spielenberg Pál. A program rögzíti, hogy a magyar nyelv fejlesztése a magyarországi tudományos fejlődésnek, a nemzeti létnek, a művészeteknek, az iparnak és a kereskedelem virágzásának létfeltétele. Ezt követi egy nyelvművelő projekt lépéseinek megfogalmazása. Az első lépés a magyarországi soknyelvűség felszámolása. A szerző szerint a nem magyar ajkú falvakban, városokban magyarul tudó dajkákra, szolgákra, szolgálókra kell bízni közhatalmúlag a kisgyermekeket, így ezek a kölcsönös kommunikáció révén megtanulnak magyarul, különösen, ha ezt megfelelő helybéli iskolák létrehozásával is segítik. A következő lépés a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tétele, elsősorban a közéletben. Azaz: a magyar nyelv használatának bevezetése a megye- és országgyűléseken, az adminisztrációban és az igazságszolgáltatásban. Végül kulturális téren is megerősítendő a magyar nyelv pozíciója. Ennek eszközei: színházak építése magyar nyelven játszó társulatok számára, nyelvművelő társaságok létrehozása.

A program deklarációját követi a felmerülő nehézségek áttekintése is. Egyrészt a szerző leszögezi, hogy mindez legalább 5-10 esztendő munkája, eredményét majd az utódok fogják élvezni. Másrészt pedig felveti az irat a nem magyar nyelvű magyarországiak lehetséges válaszreakcióit is. Spielenberg feltételezi, hogy a horvát-szlavón nemzet tudat alapvetően a jogi kiváltságokon nyugszik, Erdély tekintetében pedig csak a nemesi társadalmi rétegek nyelvi identifikációjával számol, így ezt az akadályt a valóságnál sokkal kisebbnek látatja.

³⁴ *Ephemerides Budenses* (továbbiakban: EB) 1792.10.29. *Appendix*. Nem véletlen, hogy 1837-ben ezt a programot lefordítják magyarra: radikális kiállása a magyar nyelv mellett ekkor talált igazán visszhangra (a fordítás: *Honművész*, 1837.12.22.).

Az itt kifejtett program meghatározó az *Ephemerides* tematikai összeállításában.³⁵ Feltűnő, hogy a folyóirat milyen nagy arányban közöl a magyar nyelv fejlesztésével kapcsolatos híreket, recenziókat, melyek nyolc nagyobb tematikai csoportba rendezhetők: 1. a magyar nyelv helyzetét és a nyelvművelés ügyét áttekintően, általánosan tárgyaló megnyilatkozások; 2. a magyar nyelvű szépirodalom helyzetével, fejlesztésével foglalkozó írások; 3. a magyar nyelv és a tudományok kapcsolatára reflektáló közlemények; 4. ezek gyakorlati vonatkozásait (tudós társaság létrehozása, sajtó szerepe) taglaló írások; 5. az oktatási rendszer nyelvvel kapcsolatos híradások; 6. a magyar nyelvű színháztudomány fejlesztésére vonatkozó publikációk; 7. a magyar nyelv hivatalos köznyelvvé válását taglaló közlemények; 8. a magyar nyelv a hétköznapi használatával, illetve használhatóságával a társalgási nyelv és a vallási nyelvhasználat vonatkozásában foglalkozó írások.

Mindezek alapján megkerülhetetlen a kérdés, hogy az *Ephemerides Budenses* miért választja egy látnivalóan radikális magyar nyelvi program számára a latin nyelvet közvetítőként. Egy lehetséges választ már említettem, hogy tudniillik a kulturális imázs és a latin nyelv segítségével mintegy el akarja fedni, tompítani a program radikalitását, elsősorban a cenzúra irányába. De ad-e közvetlen választ erre a kérdésre valamelyik szerkesztő?

A folyóirat indulásakor az első szerkesztő, Tertina Mihály³⁶ nem reflektál erre a problémára. Annál többször kitér rá a folyóiratot néhány hónap után átvevő, és annak megszűnéséig szerkesztő Spielenberg Pál. Kénytelen is kitérni erre, mert már a kortársak számára sem volt magától értetődő a folyóirat nyelvválasztása, amit olvasói levelek és megjegyzések is mutatnak.³⁷ Spielenberg válaszai³⁸ két fő argumentumra épültek. Egyrészt a szerkesztő szerint a latin nyelvű újságírásnak évszázados hagyománya van, amelyet már egyedül ez a hetilap képvisel Európa-szerte. Másrészt mivel a közélet nyelve Magyarországon nyolc évszázada a latin, Spielenberg úgy véli, ezért ezen a nyelven lehet leghatásosabban a közügyeket ismertetni, hogy a hírek eljussanak mindenkinek, akit érdekel. Ehhez kapcsolódik, hogy azokban a szerkesztői megjegyzésekben,³⁹ melyekben Spielenberg az előfizetői létszám folyamatos csökkenésére reflektál, többször megfogalmazódik az a kissé paradox kívánság: bárcsak az előfizetők csökkenésének kiváltó oka a magyar nyelv iránti fokozódó érdeklődés lenne. Az *Ephemerides* egyébként a magyar nyelvű hetilapokról, folyóiratokról kifejezetten pozitív recenziókat közölt,⁴⁰ ebből is látszik, hogy saját magát nem a magyar nyelvű hírlapirodalom konkurenseként határozta meg. E megnyilatkozások, valamint a közlemények típusa és jellege alapján feltételezhető, hogy a szerkesztők *Ephemerides* latin nyelvű szövegével háromféle magyarországi közönséget céloztak meg: az újságolvasással még csupán ismerkedő, anyanyelvi hovatartozását tekintve vegyes diákságot, a nem magyar nyelven olvasó, hungarus-tudatú polgárságot, valamint a latint preferáló, de az újságolvasástól némileg idegenkedő nemesi rétegeket. E megszólítás eszköze a latin nyelv, melynek médiumát felhasználva a folyóirat fokozatosan, nem direkt eszközök segítségével népszerűsíti e közönség körében részint az újságolvasást, részint a magyar nyelv használatát, felmutatva (latinul)

³⁵ Ennek részletes, idézetekkel alátámasztott bemutatását l. BALOGH Pirooska, SZILÁGYI Márton, "...quibus Linguae Hungaricae propagatio cordi est": Az *Ephemerides Budenses* a magyar nyelvhasználat kérdéseiről, = *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Budapest, 2005, 23-69.

³⁶ Tertina Mihály szerkesztői gyakorlatának részletes bemutatását l. TÓTH Sándor Attila, *Tertina Mihály a lapszerkesztő és a latin poeta*, Baja, 2011.

³⁷ Két példa: EB 1791.04.05. 224-226.; EB 1791.03.08. 162.

³⁸ EB 1791. 03. 08. 162., EB 1791.12.20. 384., EB 1791.06.07. *Nuncium* 1, továbbá EB 1791.11.08. 287.

³⁹ EB 1791.12.20. 384., EB 1793.02.05. 119-120.

⁴⁰ Pl. *Erdélyi Magyar Hírvivő*: EB 1790.04.16. 40.; *Hadi és Más Nevezetes Történetek*: EB 1790.12.03.; *Mindenes Gyűjtemény*: EB 1791.12.06. 352.

annak értékeit és lehetőségeit. Azaz a latin nyelv csak átmenetileg működik médiumként a magyarországi soknyelvű publikum irányába, a célja az, hogy előkészítse a terepet a magyar publicisztikának, és szélesítse a magyar nyelvet megismerők és preferálók táborát.

Zárásként érdemes kitérni egy olyan vonatkozásra, melyre nem a folyóirat szövege, hanem a szerkesztő, Spielenberg Pál levelezésének és hagyatékának vizsgálata derített fényt.⁴¹ Spielenberg Pál kapcsolati hálója azért érdekes, mert több egykorú magyar nyelvű folyóirat szerkesztője is feltűnik itt, illetve mert erősen kötődik a háttérben egy sajátos szabadkőműves szerveződéshez. A magyarországi szabadkőművesség egyik meghatározó szervezete a Draskovich obszervancia.⁴² Az obszervancia pesti páholyának, a *Magnanimitas*nak volt tagja Spielenberg is. Ez a szabadkőműves szervezet független volt a berlini anyapáholynak alárendelt osztrák páholy szervezettől, önálló alkotmánnyal rendelkezett, hivatalos nyelve a latin volt. Ennek oka elsősorban az, hogy a szerveződés horvát területről indult ki, azaz a horvát és magyar anyanyelvű tagok között eleve jól működő médium lehetett a latin nyelv. Másfelől a latin nyelv használata jelezte az osztrák és német nyelvű páholyoktól való függetlenséget, ugyanakkor nemzetközi szinten is működőképesnek bizonyult. A szervezet alkotmánya nyomtatékosan felszólítja a tagokat kulturális tevékenységre. Joggal feltételezhető, hogy nem véletlen, hogy az 1780-as és 90-es évek számos magyar nyelvű folyóiratának szerkesztői (Kazinczy Ferenc – *Orpheus*, Batsányi János – *Kassai Magyar Múzeum*), éppúgy tagja e szervezetnek, mint Spielenberg, illetve több német folyóirat szerkesztője (pl. Schedius Lajos János, Kovachich Márton György). Feltűnő az is, hogy ezen orgánumok támogatják egymást: Spielenberg neve felbukkant a *Magyar Museum* lapjain, az *Ephemerides*re az *Orpheus* is hivatkozott, illetve az *Ephemerides*ben részletes és igen pozitív méltatás jelent meg mindkét magyar folyóiratról.⁴³ Nem is szólva azokról a dicsőítő hangú recenziókról, vagyis inkább laudációkról, melyek Kazinczy nyomtatásban tett kisebb-nagyobb megnyilvánulásait következetesen nyomon kísérik ugyanitt.⁴⁴ Úgy tűnik, e folyóiratok implicit politikai programja is számos ponton egybevág, ilyen például a középkori magyar államszervezetben is meglévő nádori tisztség és szerep sajátos újraértelmezése, mely mind az *Ephemerides*, mind pedig az *Orpheus* lapjain fontos téma.⁴⁵ Megjegyzendő az is, hogy az *Ephemerides*ben a horvát vonatkozások, az ezekről a területekről szóló híradások igen hangsúlyosak, elképzelhető, hogy ezen információk mögött az ugyancsak horvát területről kiinduló Draskovich obszervancia szabadkőműves kapcsolatrendszere működik. Megkockáztatható a hipotézis, hogy az *Ephemerides* latin nyelvre eső választása nem, vagy nem kizárólag a szerkesztők döntése, hanem egy, a Draskovich obszervancia által képviselt kulturális koncepció részeként is értelmezhető.

A magyarországi latin nyelvű újságírás most áttekintett, 18. századi története tehát részint alátámasztja, részint kiegészíti P. Burke és F. Waquet modelljét, miszerint a latin nyelv a 18. századi Európában „a language in search of community”, azaz nyelvközösséget kereső

⁴¹ E kutatás eredményeinek részletes összefoglalását, a kéziratok hagyaték egy részének szövegközlését lásd BALOGH Piroska, *Mozaikok egy hajdanvolt szerkesztő arcképehez – Spielenberg Pál = Kolligátum. Tanulmányok a 70 éves Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. SZILÁGYI Márton, DEVESCOVI Balázs, VADERNA Gábor, Budapest, 2007, 15-44.

⁴² A Draskovich obszervancia bemutatását I. H. BALÁZS, *i.m.*, 72, 138, 270, 305.; ABAFI Lajos, *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn*, 3., Budapest, 1893, 367-390.; WILL READ, *The Draskovic observance. Eighteenth Century Freemasonry in Croatia*, Oxford, 1978.

⁴³ EB 1790.05.11. Appendix 125-127.; EB 1792.12.20. 614.

⁴⁴ Részletes laudáció Kazinczy pályájáról EB 1791.01.28. 68.; további recenziók: 1792.12.20. 614.; 1791.01.28. 66.; 1791.01.28. 67.; 1790.07.27. 318.; 1791.02.01. 76.; 1791.01.28. 65-66.; 1791.02.01. 75-76.; 1791.08.23. 121.

⁴⁵ Erről részletesen lásd BALOGH, *Mozaikok...*, 26-29. és BALOGH Piroska, „*Orpheus sive Philosophia*” Kazinczy folyóirata Bacon felől olvasva, *Sic Itur Ad Astra*, 61 (2009), 173-188.

nyelv, mely közösségi identításelemként, közösségi szimbólumként is működik. Milyen kiegészítésekkel szolgált erre nézve a jelen vizsgálat?

Egyrészt kitűnt, hogy a latin nyelv két legfőbb nyelvhasználói közösségeként megjelölt csoporton belül komoly változások zajlanak le a korszakban. Ámbár a katolikus egyház Burke által is jelölt hegemoniája a latin nyelvhasználatban kétségtelen, sokatmondó, hogy az egyetlen latin nyelvű, egyházi kötődésű újság a korabeli Magyarországon az evangélikus egyházhoz kapcsolódik, azaz a protestantizmus vizsgálata sem elvetendő ebből a szempontból. Ami pedig a „the Republic of Letters” tudós közösségét illeti, a latin nyelv használata az újságírás tanúsága szerint is intenzív, ugyanakkor egyre inkább visszaszorul ebben a körben. Ennek egyik lehetséges okára is rávilágít a latin zurnalisztika vizsgálata: a 18. század végére kialakul az európai kultúrában a szaktudományok rendszere, mely egyszersmind egyre élesebben elkülönül a nem szakmai közönséget célzó, és a nyilvánosságot egyre erőteljesebben uraló tudománynépszerűsítéstől. Ez utóbbi, olvasásszociológiai szempontból teljesen indokoltan, anyanyelven történik, a latin pedig visszaszorul a szaktudományok belterjes világába. A folyamat következő lépése a 19. században az lesz, amikor a szaktudományoknak mintegy igazolniuk kell társadalmi hasznosságukat, ezért igyekeznek egyre erőteljesebben kapcsolódni a népszerűsítő törekvésekhez, azaz megindul a szaktudományok anyanyelvi modelljeinek kialakulása is, természetesen a latin nyelvhasználat rovására. Harmadrészt a latin zurnalisztika vizsgálata arra is rámutatott, hogy a latin nyelv kormányzati hivatalokban és a jogszolgáltatásban való használata nem csupán a történeti hagyomány továbbélésének tudható be, különösen a soknyelvű és soknemzetiségű Habsburg Birodalomban. A 18. században a latin nyelv hivatali és politikai intenciójú használata gyakran kapcsolódott formálódó és egymással versengő társadalmi csoportok önidentifikációjához. Itt olyan csoportok identitásában is szimbolikus szerepet töltött be a latin, melyek nem feltétlenül írhatóak le úgy, mint „imagined community’ that was international in scope”⁴⁶, vagyis virtuális csoportok, nemzetközi irányultsággal. Magyarországon ugyanis szimbolikus szerepet kapott a latin nyelvhasználat mind a nemesi-rendi közösségtudatban, mind a nem magyar anyanyelvű polgárság hungarus-identitásában, mind egyfajta Habsburg birodalmi közösségtudat kiépítésében, mind pedig olyan kisebb közösségekben, mint a szabadkőműves Draskovich obszervancia. Bár ez utóbbi nemzetközi beágyazottságú szervezet volt, a latin használata itt épp a különállást és az önállóságot volt hivatott alátámasztani. Ugyanakkor az *Ephemerides Budenses* példája arra is rávilágított, hogy a 18. század végére a közösségi identitástudatok e formái háttérbe szorulnak a megjelenő etnikai alapú nemzettudattal szemben, ami az anyanyelv dominánssá válását is eredményezi a latin nyelvhasználat rovására. A latin nyelv visszaszorulásának folyamata tehát nem a nyelvhasználói közösségeken belüli térvesztést jelenti, hanem a nyelvhasználói közösségek összetételének és önideológiájának átalakulásának következménye.

⁴⁶ Ld. 4. jegyzet.